Dr hab. Marek Niezabitowski, prof. PŚ

Katedra Stosowanych Nauk Społecznych
Wydział Organizacji i Zarządzania
Politechnika Śląska

Katowice, 25.09.2020 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Zatorskiej-Zoła
pt. *Świat społeczny Anonimowych Alkoholików*
napisanej pod kierunkiem
dr. hab. Andrzeja Lipczyńskiego, prof. UR (promotor)
i dr. Marka Motyki (promotor pomocniczy)

Ogólna charakterystyka rozprawy

Celem badań podjętych w ramach rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Zatorskiej-Zoła, a dotyczących wspólnot Anonimowych Alkoholików jest: „[...] identyfikacja mechanizmów działania tej Wspólnoty; ustalenie uwarunkowań sprzyjających podjęciu decyzji o zaprzestaniu picia przez osoby uzależnione i wpływających na przemianę ich świata wartości, wzbudzających nadzieję na możliwość zmiany, a w rezultacie prowadzących do podjęcia decyzji o utrzymywaniu abstynencji, a przy tym rozpowszechniania idei Wspólnoty AA wśród innych uzależnionych jednostek" (s. 74 rozprawy).

Zważywszy na sposób skonceptualizowania i zoperacjonalizowania problemów badawczych oznacza to poznanie mechanizmów funkcjonowania wspólnoty AA oraz jej oddziaływania na stany świadomości, motywacje i przemiany tożsamości osób uzależnionych od alkoholu tak, by samookreśliły się jako alkoholicy, postanowiły zaprzestać picia i dążyły do osiągnięcia pełnej trzeźwości (trwałe zmiany postaw, wartości i rozwój własnej osobowości).

Powyższy cel Autorka rozprawy zrealizowała prowadząc analizę zgromadzonego materiału empirycznego dwutorowo, to znaczy jakościowo (poprzez analizę wywiadów pogłębionych z członkami wspólnoty AA) i ilościowo (poprzez analizę danych pochodzących z kwestionariuszy ankiet wypełnianych również przez członków tej wspólnoty). Zebrany do

tak poprowadzonej analizy materiał jest liczny i obejmuje 54 wywiady oraz 275 ankiet online i 293 ankiet w formie papierowej (łącznie 568 ankiet zawierających 33 pytania). Doktorantka docierała do kolejnych respondentów swoich badań metodą „kuli śnieżnej".

Zdefiniowanemu powyżej celowi rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Zatorskiej-Zoła odpowiada schemat struktury tego opracowania. Praca składa się z trzech części: teoretycznej, metodologicznej i empirycznej. W części teoretycznej Autorka zaprezentowała odpowiednio w rozdziale 1 – historyczną genezę wspólnoty Anonimowych Alkoholików i jej założeń programowych na tle skali i rozwoju problemu jakim jest choroba alkoholowa oraz w rozdziale 2 - wspólnotę Anonimowych Alkoholików jako świat społeczny.

W części metodologicznej rozprawy Doktorantka omówiła cel i zakres swoich badań, problemy badawcze, metody, techniki i narzędzia badawcze, sposób doboru próby oraz organizację i teren realizowanych przez siebie badań.

Cześć empiryczna składa się z dwóch rozdziałów – odpowiednio rozdziału 4 – poświęconego analizie materiału z wywiadów i rozdziału 5 – gdzie Autorka recenzowanej rozprawy analizowała dane z badań ilościowych przeprowadzonych techniką ankietową.

Merytoryczna ocena rozprawy

Konceptualizacja problematyki badawczej bazuje na socjologicznej koncepcji „świata społecznego" uporządkowanej przez polską socjolog profesor Annę Kacperczyk z Uniwersytetu Łódzkiego. Dlatego też w rozdziale 2 pojawia się charakterystyka wspólnoty AA jako świata społecznego i to stanowi przygotowanie gruntu pod analizę w empirycznej części rozprawy.

Autorka rozprawy przyjmując za jeden z głównych celów swoich badań identyfikację mechanizmów działania wspólnoty AA pokazuje realizację dwóch ważnych celów terapeutycznych w życiu alkoholików: 1) decyzję o zaprzestaniu picia oraz 2) przemianę wartości i postaw osoby uzależnionej w kontekście oddziaływań świata społecznego jaki stanowią Anonimowi Alkoholicy.

Dobierając adekwatnie metody i techniki badań, Autorka pokazuje mechanizmy i elementy funkcjonalne wspólnot AA, za pośrednictwem których dwa wyżej wspomniane cele są osiągane. Zatem w nawiązaniu do koncepcji „świata społecznego" oddziaływania wspólnoty na osoby uzależnione dokonują się w świetle przeprowadzonych badań poprzez następujące mechanizmy:

1. Działania towarzyszące – mityngi i pełnione funkcje oraz relacje z członkami wspólnoty, jak również ze sponsorem, dają wsparcie w zaakceptowaniu autodefinicji siebie jako alkoholika, podtrzymywaniu abstynencji oraz dążeniu do trzeźwości.
2. Arena, granica i obiekt graniczny - 12 Tradycji i 12 Kroków oddziałuje na osoby uzależnione poprzez przykład innych osób z tym samym problemem, które w czasie mityngów i innych spotkań ujawniają podobne odczucia na tych samych etapach walki o godne życie mimo choroby alkoholowej. Daje tu o sobie znać wsparcie autorytetem Siły Wyższej, zgodnie z filozofią Drugiego Kroku.
3. Uczestnicy świata społecznego – jedność wspólnoty, jej spójność i przez to siła oddziaływania wspierającego oraz niesienie posłania innym alkoholikom potrzebującym pomocy, co daje poczucie własnej wartości i satysfakcję ze świadomości, ze jest się bardzo potrzebnym innym w podobnej sytuacji. Jest to podkreślane przez Dwunasty Krok i Piątą Tradycję.
4. Dynamika wewnętrzna świata społecznego – 2 ważne procesy: profesjonalizacji i legitymizacji wspólnoty. Członkowie wspólnoty, czyli alkoholicy zajmują pozycje w budowanych strukturach w ramach AA i pełnią różne funkcje. Pełnienie tych funkcji (np. funkcji sponsora) przeciwdziała marginalizacji społecznej członków i sprzyja ich pomyślnej pracy nad sobą. Ważne jest ponadto budowanie sieci współpracy z profesjonalistami z innych grup zawodowych, co wzmacnia legitymizację społeczną AA.

Badania ilościowe poprzez zarysowanie skali pokazują realność wyżej wymienionych mechanizmów we wspólnocie AA, a badania ilościowe ilustrują wagę i znaczenie oddziaływania tychże mechanizmów w subiektywnym odczuciu członków wspólnoty (pokazano ich punkt widzenia w analizie wywiadów pogłębionych).

Warto podkreślić, że Doktorantka bardzo umiejętnie posłużyła się materiałem z przeprowadzonych przez siebie wywiadów pogłębionych, by żywo zilustrować różne procesy istotne dla spójności, siły i terapeutycznego oddziaływania wspólnoty AA na osoby uzależnione od alkoholu. Są to m.in. wspomniane już procesy legitymizacji wspólnoty, profesjonalizacji, czy procesy przemian tożsamości członków (m.in. samookreślenie się jako osoba uzależniona).

Przedstawiając proces przechodzenia od abstynencji do pełnej trzeźwości poprzez pracę nad sobą (s. 132) Autorka dobrze pokazała naturę alkoholizmu – jako de facto chorobę duszy. Osiągniecie trzeźwości wymaga nie tylko wspomnianej pracy nad sobą, ale w związku z tym

także stałego i dobrego wsparcia. Tego wsparcia dostarcza wspólnota osób z tym samym problemem. Doktorantce udało się zilustrować materiałem empirycznym z wywiadów jak świadomość, że inni alkoholicy spotkani na mityngach mają te same odczucia, obawy, lęki i dramaty, jak ta właśnie świadomość pomaga osobie uzależnionej od alkoholu zaakceptować autodefinicję siebie jako alkoholika i uwierzyć w to, że ma szansę na pozytywną przemianę swojego życia, uzyskanie utraconej dotąd kontroli nad nim.

Procesy zilustrowane w analizie jakościowej (dane w wywiadów pogłębionych) dotyczą alkoholików oraz zachodzących zmian w ich postawach i samoświadomości, a analiza ilościowa pokazała, że zaobserwowane mechanizmy funkcjonowania wspólnoty AA oddziałujące na takie procesy są niejako jej cechami konstytutywnymi, skoro szerzej występują w niej, a to pokazują dane procentowane z badań ankietowych. Triangulacja danych (zebranie i porównanie danych jakościowych z ilościowymi) okazała się zatem trafnie obraną strategią badawczą skoro Autorka rozprawy poszukiwała rzetelnego opisu badanej wspólnoty.

Uważam, że mgr Małgorzata Zatroska-Zoła napisała bardzo ciekawą pracę dotyczącą ważnego problemu społecznego. Cel badań zaprezentowanych w tej pracy został w moim przekonaniu zrealizowany. Z tego względu oraz ze względu na jej walory uważam, że zasługuje na pozytywną ocenę.

Pozwolę sobie zatem wymienić i krótko skomentować te walory:

1. Przeanalizowanie i zaprezentowanie w zwartej formie wielu istotnych procesów i problemów charakterystycznych dla przebiegu choroby alkoholowej i zdrowienia z niej. Bardzo ważne jest tu pokazanie aspektów świadomościowych i psychospołecznych procesu pracy nad sobą i podejmowanych decyzji przez osoby uzależnione od alkoholu. Pokazano tu m.in., że alkoholicy pozostający w związkach i mający dzieci mogą odczuwać obawy dotyczące tego jak przynależność do AA wpłynie na status społeczny ich rodzin, jak również to, że trudne jest samookreślenie siebie jako alkoholika z obawy przed stygmatem kogoś gorszego, z nizin społecznych. Zilustrowano tu również dylematy i zawieszenie osoby uzależnionej od alkoholu między dwoma światami: 1) „normalnym" życiem społecznym, z którego czuje się wyzuty, i tam już nie może się godnie odnaleźć; czuje się wzgardzony, a 2) światem społecznym AA, którego jeszcze nie zna i ma o nim być może stereotypowe wyobrażenia.
2. Zarysowanie problemów funkcjonowania wspólnot AA z perspektywy socjologii problemów społecznych, tj. m.in. pokazanie jak wspólnota AA oddziałuje na bliższe

i dalsze otoczenie społeczne, np. jak przekazuje wiedzę na temat choroby alkoholowej innym kręgom czy grupom społecznym, jak współpracuje w tej dziedzinie z innymi organizacjami społecznym, a także z innymi wspólnotami bazującymi na 12 Krokach w praktyce leczenia uzależnień.

3. Zilustrowanie procesualnego charakter niektórych analizowanych zjawisk, tj. scharakteryzowanie takich procesów jak np. wspomniane procesy legitymizacji czy profesjonalizacji wspólnoty AA – Doktorantka umiejętnie skorzystała tu z walorów jakościowych metod i technik badań socjologicznych, czyli z wywiadów pogłębionych.
4. Zastosowanie triangulacyjnej formuły badań, dzięki czemu Doktorantce udało się pokazać realność analizowanych zjawisk, tj. zarówno ich charakter, jak i skalę występowania w badanej zbiorowości.
5. Bardzo trafny wybór metody doboru próby w badaniach jakościowych (metoda kuli śnieżnej) – świadomy, gruntownie i rzetelnie uzasadniony specyfiką badanej zbiorowości, tj. wspólnoty AA, która jest hermetyczna i kładzie zgodnie ze swoimi tradycjami duży nacisk na anonimowość.
6. Analizowanie wspólnoty AA w kategoriach świata społecznego, co stanowić może zachętę dla innych badaczy społecznych, by inne wycinki czy obszary rzeczywistości społecznej charakteryzować m.in. z tej właśnie perspektywy.

Pomimo wyżej wymienionych walorów w rozprawie doktorskiej mgr Małgorzaty Zatorskiej-Zoła dostrzegam także następujące mankamenty.

1. Brak odniesień do pojęcia „trajektoria", głównie w części teoretycznej rozprawy, choć także w komentarzach do wypowiedzi respondentów, wszędzie tam, gdzie Autorka rozprawy charakteryzuje problemy członków AA jako utratę kontroli nad własnym życiem (np. s. 133, 134). Ta właśnie utrata kontroli nad własnym życiem jest esencjonalnym elementem trajektorii biograficznej. W socjologii biografistycznej badano te problemy używając terminu „trajektorie alkoholiczne" (omówienie tego problemu pojawia się np. w artykule Fritza Schütze pt. „Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej" w numerze 1 czasopisma „Studia Socjologiczne" z 1997 roku).
2. W nawiązaniu do powyższego brakuje również odniesień do innych struktur procesowych przebiegu życia (procesów biograficznych), np. do „projektu biograficznego", którym dla osoby uzależnionej od alkoholu może być właśnie zaplanowany m.in. dzięki oddziaływaniu wspólnoty AA projekt konsekwentnego dążenia do pełnej trzeźwości

i budowania równowagi w swoim życiu. To właśnie sposób na zejście z „alkoholicznej trajektorii", odejście od chaosu w kierunku ładu we własnym życiu. Myślę, że nawiązanie do wspomnianych struktur procesowych przebiegu życia w kontekście choroby alkoholowej byłoby uzasadnione także dlatego, że w części empirycznej Autorka rozprawy wprost pisze o tzw. „piciorysach" (s.143) badanych przez siebie osób uzależnionych od alkoholu. Jak rozumiem ma na myśli biografie alkoholowe tychże osób czy też ich opowieści autobiograficzne o przebiegu własnej choroby alkoholowej. Ponadto uważam, że zastosowanie w prezentowanej analizie procesów biograficznych byłoby szansą na pobudzenie odważniejszej, bogatszej w dyskurs i kontrowersje eksploracji psycho-socjologicznych aspektów uzależnienia i jego terapii w ramach wspólnoty AA.

3. Brak w części metodologicznej rozprawy terminu fachowego „triangulacja" w odniesieniu do porównywania danych jakościowych z ilościowymi, mimo, że Autorka de facto realizuje tę formułę analizy i chętnie odwołuje się do osiągnięć łódzkiej szkoły socjologii jakościowej, w której publikacjach, głównie profesora Krzysztofa Koneckiego, omówienia triangulacji pojawiały się niejednokrotnie.
4. Praca prezentuje obszerny materiał i dlatego sądzę, że w jego podsumowaniu przydatne byłoby jakieś skrótowe, graficzne (może tabelaryczne), a zatem uproszczone przedstawienie zilustrowanych w analizie elementów świata społecznego wspólnoty AA. Wtedy można by bardziej przejrzyście pokazać dla porównania, jak dany element analizowanego świata społecznego AA czy mechanizm funkcjonowania tej wspólnoty jawi się w świetle danych jakościowych (wywiady) i ilościowych (ankiety).
5. Drobne błędy redakcyjne, od których żadne opracowanie socjologiczne oczywiście nie jest wolne.
6. W Zakończeniu rozprawy brakuje dyskursywnego omówienia (chociaż w jednym lub dwóch akapitach) dalszych perspektyw badań nad problematyką oddziaływania wspólnoty AA na osoby uzależnione od alkoholu.

Wymienione wyżej mankamenty rozprawy nie są w stanie, moim zdaniem, znacząco umniejszyć wartości zaprezentowanych w niej badań oraz walorów całego tego ciekawego opracowania. Nawet brak nawiązań do procesów biograficznych w części teoretycznej pracy nie może pozbawić tych badań ich wartości, ponieważ ze względu na koncepcję teoretyczną, która legła u podstaw prowadzonej analizy, oraz formułę triangulacyjną, badania te dostarczyły rzetelnego opisu wspólnoty Anonimowych Alkoholików.

Podsumowanie

Podsumowując uważam, że w swojej rozprawie doktorskiej mgr Małgorzata Zatorska-Zoła zrealizowała zdefiniowane przez siebie cele badań, a rozprawa ta jako całość ma istotne walory, których zauważone w recenzji mankamenty nie są w stanie umniejszyć.

Co więcej rozprawa ta spełnia trzy podstawowe kryteria ustawowe, których realizacji oczekuje się od kandydatów do stopnia doktora. Pozwolę sobie zatem skomentować je krótko w odniesieniu do recenzowanej rozprawy doktorskiej.

1. Oryginalność problemu naukowego – to w przypadku recenzowanej rozprawy oryginalny sposób analizowania wspólnoty AA (w kategoriach świata społecznego), triangulacja danych oraz zaprezentowanie w zwartej, obszernej formie wielości psychospołecznych i społecznych problemów choroby alkoholowej i wspólnoty AA – wartość dodana tej rozprawy to zatem skondensowany i dobrze zilustrowany empirycznie rzetelny opis tej wspólnoty.
2. Ogólna wiedza teoretyczna kandydatki w dyscyplinie socjologia – jest zadowalająca i zaprezentowana rzetelnie w stopniu adekwatnym do potrzeb prowadzonej analizy empirycznej.
3. Umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej – Doktorantka potwierdziła ją poprzez świadomy i gruntownie uzasadniony dobór respondentów przynależących do specyficznej i hermetycznej społeczności ceniącej sobie anonimowość, jak również poprzez równie świadomy i adekwatny dobór metod i technik badawczych do analizowanych problemów oraz duże umiejętności analizy jakościowej, a ponadto samodzielnie kierowała złożoną logistycznie realizacją bardzo obszernych i rozproszonych przestrzennie badań.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę fakt, że mgr Małgorzata Zatorska-Zoła spełniła wymienione wyżej kryteria ustawowe, a Jej rozprawę doktorską oceniam pozytywnie pod względem merytorycznym, wnioskuję o nadanie Jej stopnia doktora nauk społecznych, w dyscyplinie nauki socjologiczne (socjologia).

Marek Mirdotowski